

BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSBAN DOLGOZÓK NÉZETEI A REINTEGRÁCIÓRÓL



HEGEDŰS Judit

Nemzeti Közszerológálati Egyetem Rendészettudományi Kar,
Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar
hegedusjudit@uni-nke.hu

IVASKEVICS Krisztián

Nemzeti Közszerológálati Egyetem Rendészettudományi Kar
Magyar Tudományos Akadémia Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézet
ivaskevics.krisztian@uni-nke.hu

ÖSSZEFOGLALÓ

Háttér és célkitűzések: Tanulmányunkban a TÁMOP 5.6.3-as projekten belül készített interjú kutatás eredményeit mutatjuk be. A kutatás célja a fogvatartottakkal kapcsolatos nézetek, kommunikációs eszközök, motivációs, mozgósítási technikák vizsgálata. *Módszer:* félig strukturált interjú. *Eredmények:* A kiszámíthatóság, átláthatóság mint érték egyértelműen megfogalmazódott a rendvédelmi munka értékeként, ugyanakkor a nyitás nehézségét, a rendszer külső világ számára merev működését mint akadályozó tényezőt is kiemelték a reintegrációs programok működtetésében interjúalanyaink. Még mindig él az a kép a személyi állományban, hogy a börtön egy olyan speciális zárt világ, amelyben ők is be vannak zárva, az intézmények működésére jellemző, hogy az innovációra való törekvés első elemei megjelentek, ugyanakkor a reintegráció kontra büntetés-végrehajtás dilemmája jól tettenérhető az interjúkban. Az interjúalanyok jelentős százaléka kisebb-nagyobb mértékben tipizálta a fogvatartottakat. Két nagy csoportot különítettek el: a korábban integrált, reintegrálható kisebbség, míg a másik csoportot a soha nem integrált, nem reintegrálható többség alkotta. A reintegráció korlátai között fogalmazták meg az iskolázatlanságot, a munkanélküliséget, a családi háttérrel és tágabb kontextusban a társadalmi előítéleteket. *Következtetések:* Összességében e kutatásunk alapján elmondható, hogy az intézetek részéről elindult egyfajta nyitottság a reintegrációs programok irányába, az ehhez szükséges paradigmaváltás elemei főleg azon dolgozók esetében érhetők tetten, akik már részt vettek reintegrációs programot támogató pályázatban.

Kulcsszavak: reintegrációs program, kriminálpedagógia

BEVEZETÉS

A büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának szerepe alapvetően meghatározó bármely – az intézetet, a munkájukat érintő – innovációk esetében: az intézet vezetőinek, a személyi állománynak a hozzáállása közvetve-közvetlenül is befolyásolhatja az adott fejlesztés sikerességét. Több projekt¹ abból a felismerésből indult ki, hogy a fogvatartottakkal foglalkozó szakemberek nagyrészt túlterheltek; a fogvatartottak reintegrációjával kapcsolatos ismeretük nem aktuális, az egy nevelőre jutó fogvatartotti létszám kedvezőtlenül hat szakmai tevékenységükre.²

A személyi állomány komoly szerepkonfliktussal szembesül munkája során, hiszen „a körleteken szolgálatot teljesítő dolgozóknak egyidejűleg kell afféle rendőri/ rendfenntartói szerepet betölteniük, ugyanakkor elvárás velük kapcsolatban a tanácsadói, konfliktuskezelői, mediátori teendők ellátása is” (Fiáth, 2015, 11.). A büntetés-végrehajtási intézetek dolgozói és a fogvatartottak közötti viszonyt sajátos „kölcsonös egymásrautaltság” jellemzi (Fiáth, 2015): munkájuk sikeressége nagyban függ a fogvatartottak viselkedésétől, ugyanakkor a személyzet által végzett (pedagógiai) munka minősége befolyásolja a fogvatartottak együttműködési szándékát.

Az utóbbi évtizedekben egyre inkább megerősödött az a szemléletmód, hogy a reintegrációs tisztek (a 2013-ban kiadott Bv. kódex előtt nevelőknek nevezték őket) feladataiba beépült egyfajta terápiás irányultság: „A nevelőnek kiemelt szerepe van a fogva-

tartott megismerésében, problémák kezelésében, melyek főképp a bezártságból, megfosztottságból adódó krízisszerű helyzetek megelőzését és kezelését jelentik. A nevelői megismeréshez szorosan kapcsolódik az írásos véleményalkotás, egyéni vélemények elkészítése, gyakran ad tanácsot családi viszályokban, zárkán belüli problémák, feszültségek megoldásában.” (Forgács, 2015, 86.) Ez a szerepbővülés kiválóan illeszkedett bele abba a törekvésbe, hogy a biztonsági szempontok mellett a reintegrációra fokozott figyelmet kell fordítani. Ennek érdekében jöttek létre reintegrációs programok, melyek kezdetben arra fókuszáltak, hogy mi nem működik (deficit-modell), majd egyre inkább elterjedt a készség szempontú vagy resztoratív megközelítés (Szabó, 2012). A készség szempontú megközelítés feltételezi, hogy a reintegrációs programnak aktív résztvevője a fogvatartott, a személyes kompetenciafejlesztés mellett a közösség számára is értéket jelentő kárhelyreállításra törekszik (Szabó, 2012).

REINTEGRÁCIÓS PROGRAMOK NEMZETKÖZI VISZONYLATBAN

A reintegrációs programok küldetése nem más, mint hogy minimalizálják a büntetés-végrehajtási intézetekben eltöltött idő negatív hatásait, valamint hogy átmenetet biztosítsanak a fogvatartotti lét és a társadalom között (LeClair és Guarino-Ghezzi, 1997). Világszerte rengeteg reintegrációs program

¹ A fogvatartottak többszakos, társadalmi és munkaerő-piaci reintegrációja és az intenzív utógondozás modellje című kiemelt projekt – projektismertető TAMOP-5.6.3-12/1-2012-0001 URL: http://www.tamop.irm.gov.hu/uploads/TAMOP_5_6_3_Projektismerteto.pdf. Letöltés ideje: 2015. március 3.

² Windt Szandra: *Mediáció és resztoratív igazságszolgáltatás a büntetés-végrehajtásban (MEREPS), avagy egy nemzetközi projekt tapasztalatainak bemutatása*. URL: <http://www.uni-miskolc.hu/~wwwdeak/Collegium%20Doctorum%20Publikaciok/Windt%20Szandra.pdf>. Letöltés ideje: 2015. március 3.

indult és került implementálásra különböző büntetés-végrehajtási intézetekben. Általánosságban a reintegrációs programokat három nagyobb fázis alapján lehet megkülönböztetni (James, 2009):

1. programok, amelyek a fogvatartás során kerülnek lefolytatásra;
2. programok, amelyek szabaduláskor segítenek az elkövetőknek kapcsolatba kerülni különböző segítő szolgáltatásokkal;
3. valamint olyan hosszú távú programok, amelyek a fogvatartott társadalomba történő végleges visszahelyeződését segítik felügyelettel és támogatással.

Típusuk szerint két nagy csoportra oszthatók a programok: az egyik a büntetés-végrehajtási program kategóriája, amely átmenetet igyekszik biztosítani a fogvatartottaknak az intézetből a társadalomba (Seiter és Kadela, 2003). Ide tartoznak többek között az átmeneti otthonok, a reintegrációs őrizet, a munkahelyteremtő programok, valamint egyéb speciális reintegrációs programok. A másik nagy kategória a kezelést célozza meg. Ide sorolhatóak például a függőségeket kezelő programok, az életvezetési tanácsadás, a kognitív viselkedésterápiák, valamint speciális programok szexuális és erőszakos bűncselekmények elkövetőinek. A következőkben bemutatásra és ismertetésre kerülnek a külföldön leggyakrabban alkalmazott programok, és az azok hatékonyságáról készült vizsgálatok.

A – hazánkban is nemrég bevezetett – *reintegrációs őrizet* lehetőséget ad a fogvatartottaknak arra, hogy büntetésük végének egy meghatározott arányát otthonukban ugyan, de állandó felügyelet alatt tölthessék le. A módszer hatékonyságát viszonylag kevés kutatás vizsgálta, az eredmények pedig ellentmondóak. Smith és Akers (1993) a flo-

ridai reintegrációs őrizet programjának keretében 5 évre kiterjesztve mérték fel, hogy a kontrollcsoporthoz képest mekkora lesz a reintegrációs őrizetben elhelyezett fogvatartottak visszaesési aránya. A két csoport között nem volt szignifikáns különbség, így tehát ebben a vizsgálatban a reintegrációs őrizetnek nem volt hatása a visszaesésre. Egy másik, frissebb kutatás Bales és munkatársai (2012) által az előzővel ellentétes eredményeket hozott: a reintegrációs őrizetben lévők közül szignifikánsan kevesebben követtek el ismét bűncselekményt. Fontos azonban megemlíteni, hogy a reintegrációs őrizetből és büntetés-végrehajtási intézetből szabaduló fogvatartottakat nem feltétlenül informatív összehasonlítani a visszaesés szempontjából. Di Tella és Schargrodsky (2013) rámutatott arra, hogy reintegrációs őrizetbe amúgy is azok a fogvatartottak kerülnek, akik alacsony kockázatúnak minősülnek, így a visszaesési arányok közötti különbség eredeztethető a szelekciós folyamatból is. Továbbá, ahogy korábban említésre került, nagyon kevés kutatás történt ezen a területen, és amelyeket lefolytattak, nem kontrolláltak egyéb, a visszaesést jelentősen befolyásoló változókat.

Az *átmeneti házak* nevükből fakadóan egyfajta átmenetet biztosítanak bizonyos elítélteknek: a feltételesen szabadlábra helyezett fogvatartottak itt tölthetik első néhány hónapjukat, más elkövetők pedig büntetésük utolsó részében kerülhetnek ilyen intézménybe (Latessa és Allen, 1982). Ennek elméleti háttere nem más, mint hogy a fogvatartottak fokozatosan kerüljenek vissza a társadalomba, és ugyan folyamatos felügyelet alatt vannak, mégis visszanyerjék autonómiájuk egy részét. Az átmeneti házak egy része biztosít egyéb programokat is, mint drogrehabilitáció, életvezetési tanácsadás, és egyéb, terápiás jellegű szolgáltatásokat

(Latessa et al., 2010). Az átmeneti házak eredményességét kevés tanulmány vizsgálta. Lowenkamp és Latessa (2002) 53 ilyen jellegű program hatékonyságát vizsgálta, azonban az eredmények meglehetősen változók voltak. Volt olyan program, amely mintegy 30%-os csökkenést eredményezett a visszaesésben, azonban volt olyan is, ahol ennek ellenkezője valósult meg, és 35%-kal nőtt a visszaesés. Egy újabb kutatásban Latessa, Lowenkamp és Bechtel (2009) szintén 54 intézményt vizsgált. Megállapításuk szerint konzisztensen rosszabb eredményeket mutattak azok a fogvatartottak, akiket ilyen intézményben helyeztek el.

A *munkahelyteremtő programoknak* két fajtája van: a külső munkahelyre történő elátározás, valamint az átmeneti munka. Előbbire általánosságban a fogvatartott büntetésének utolsó időszakában van lehetőség, és az a célja, hogy megtanítsa a fogvatartottakat arra, hogyan kell külső környezetben produktív munkát végezni, és hogy hozzá tudjanak férni némi plusz juttatáshoz a szabadulásukhoz közeledve (Petersilia, 2003). A másik, az átmeneti munka azok számára lett tervezve, akik feltételesen szabadulnak, és elsődlegesen arra szolgál, hogy átmeneti munkahelyhez jussanak mindaddig, amíg nem találnak stabil munkalehetőséget. Biztosítanak önéletrajzírási és állásinterjúra való felkészülési, valamint egyéb tréningeket is (Redcross et al., 2010). Egy példa erre a New York-i Center for Employment Opportunities (CEO), amely mintegy 2500 feltételesen szabadlábra helyezett személynek biztosít fizető munkát. A munkahelyteremtő programok eredményessége változó. Wilson, Gallagher és MacKenzie (2000) 33 ilyen programot vizsgált meg, és arra a következtetésre jutottak, hogy a munkahelyteremtő programok csökkentik a visszaesés valószínűségét. Ezzel

szemben Visher, Winterfield és Coggeshall (2005) 8 programot érintő vizsgálata nem talált szignifikáns különbséget visszaesésben a programban részt vevő és a programban részt nem vevő személyek között.

A terápiás programok között nemzetközi viszonylatban a kognitív-viselkedéses megközelítések mutatják a legígéretesebb eredményeket. Jelen esetben nem beszélhetünk egy egységes standardizált módszerről (McGuire, 1996): a kognitív viselkedésterápia (CBT) sokkal inkább módszerek összessége, amely mindig úgy van kialakítva, hogy az adott célcsoportra vagy problémára fókuszáljon (büntetés-végrehajtási területen pl. agressziókezelés, szexuális bűnelkövetők, drogrehabilitáció). Ide tartozhatnak a szociális készségfejlesztő tréningek (modellezés, szerepjáték, majd visszajelzés), a szociális problémamegoldó tréningek, a racionális-érzelmi viselkedésterápia, valamint a kognitív képességfejlesztő program. Ez utóbbi más néven a Reasoning and Rehabilitation (R&R: Ross et al., 1988), melyet különböző neveken ugyan (pl. az Egyesült Királyságban: Straight Thinking on Probation; STOP; Raynore és Vanstone, 1996), de világszerte alkalmaznak. A CBT hatékonyságát rengeteg tanulmány vizsgálta. Pearson és munkatársai (2002) 69 hatékonyságvizsgálat eredményeit összesítve arra a megállapításra jutottak, hogy a kontrollcsoportokhoz képest átlagosan 30%-kal csökkent a visszaesés. Egy másik metaanalízisben Wilson és munkatársai (2005) 20 tanulmányt vizsgálva hasonló, 20 és 30% közötti csökkenést találtak.

A *szexuális bűnelkövetőkre* külön programok specializálódnak. Nemzetközi szinten rengeteg különböző terápiás alkalmazás született, melyek hatékonysága változónak mondható. Az egyik legátfogóbb és legkiterjedtebb hatékonyságvizsgálatot Lösel és

Schmucker (2005) végezte el. Metaanalízisükben összesen 69 független, szexuális elkövetőknek tervezett program eredményeit hasonlították össze, amelyekben összesen 22 181 fő vett részt. A programokban résztvevők közül 37%-kal kevesebben estek vissza azokhoz képest, akik nem vettek részt ilyen programban. Típusaik alapján elmondható, hogy az organikus jellegű kezelések (kasztráció, hormonális beavatkozás) hatékonyabbak, mint a pszichológiai programok. Ez utóbbiak közül a kognitív viselkedésterápiák bizonyultak a leghatékonyabbnak, míg a nem viselkedésalapú terápiáknak nem volt szignifikáns hatása a visszaesésre.

A Mindfulness-alapú stresszcsökkentő program (Mindfulness Based Stress Reduction, MBSR) egy intenzív, 8 hetes mindfulness (tudatos jelenlét) tréning, amely eredetileg Dr. Jon Kabat-Zinn nevéhez fűződik (1990). Eredeti célja az volt, hogy olyan betegeknek nyújtson boldogulási lehetőséget, akik intenzív fizikai fájdalmakat élnek át, krónikus betegségeikben szenvednek, vagy pedig nehéz érzelmi helyzetben vannak. Azóta az alkalmazási lehetőségek kiterjedtek, és a program szerte a világon elterjedt. A program olyan fenntartott nemreaktív meditációt és egyéb gyakorlatokat foglal magába, amelyek a jelen pillanatra fókuszálva megnövelik a mentális folyamatokkal kapcsolatos tudatosságot (Grossman et al., 2004). A jelenre való fókuszálás miatt a múlttal és jövővel kapcsolatos aggodalmak csökkennek, növekedik a figyelmi kapacitás, valamint javul a megküzdési képesség (Kabat-Zinn, 1993; Teasdale, 1990). Büntetés-végrehajtási területen hatékonyságuk bi-

zonyított: Shonin, Van Gordon, Slade és Griffiths (2013) metaelemzése kimutatta, hogy az MBSR programok csökkentik az agressziót, a negatív érzelmeket és az addikciós tüneteket, ezzel szemben pedig növelik az önbizalmat és az optimizmust, valamint a relaxációs képességeket.

REINTEGRÁCIÓS PROGRAMOK VIZSGÁLATA MAGYARORSZÁGON

Hazánkban is komoly előrelépések történtek a reintegráció területén: a büntetés-végrehajtási intézetek a fogvatartottak reintegrációja érdekében egyre tudatosabban szerveznek programokat. A 2013. évi CCXL. törvény (Bv. kódex) kiemelten hangsúlyozza a reintegrációs programok szervezésének szükségességét, melyek „az elítélt munkaerő-piaci integrációjának elősegítését, a befogadást megelőző életkörülményeiből, életviteléből eredő hátrányok csökkentését, személyisége és szociális készségei fejlesztését célzó reintegrációs programok, foglalkozások”.³ Ezen elvárásnak már korábban is igyekeztek megfelelni a büntetés-végrehajtási intézetek, melyek a rendszerváltás óta törekednek beépíteni működésükbe a reintegráció eszközeit, így például a munkavégzést, az oktatást, a sport- és kulturális programokat, a terápiás foglalkozásokat, a vallásgyakorlást, a családi kapcsolatokat támogató programokat. A reintegrációs programok szervezése során egyértelművé vált, hogy „olyan komplex preventív megközelítésre van szükség, amely mind a kilépésben szerepet játszó lélektani folyamatokat, mind a kilépést elősegítő

³ 2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról. URL: http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=165860.254754. Letöltés ideje: 2016. július 21.

társadalmi feltételek megteremtését támogatja. Ez a folyamat már a börtön falain belül meg kell hogy kezdődjék pszichológiai rehabilitációs programok és a későbbi visszailleszkedést segítő oktatás, képzés és egyéb reintegrációs célú programok formájában.” (Borbíró és Szabó, 2012). Ezt a szemléletmódot képviselte a TÁMOP 5.6.3-as projekt, mely országosan egységes alapelvek mentén megvalósítható reintegrációt segítő szolgáltatásokat kívánt biztosítani az ország összes büntetés-végrehajtási intézetében. A fogvatartottak, az előzetes letartóztatás alatt álló személyek, valamint a kényszergyógykezelték számára személyiség- és kompetenciafejlesztő, valamint képzési és utógondozási programot szerveztek. Ezen túl a projekt részcélként fogalmazta meg a fogvatartotti célcsoporttal foglalkozó szakemberek felkészítését is.⁴ Jelen tanulmányunkban e projekttel kapcsolatos kutatás eredményeit mutatjuk be. Két területre fókuszáltunk írásunkban: egyrészt a projektben részt vevő személyi állomány fogvatartottakkal kapcsolatos nézeteire, másrészt a reintegrációval kapcsolatos véleményükre.

Hazánkban viszonylag kevés kutatás született a börtönökben zajló reintegrációs programok minőségéről, hatékonyságáról, valamint a büntetés-végrehajtásban dolgozókról. E kutatások közül is kiemelkedik két egymással párhuzamos kutatás. Az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szubjektív reszocializációs esélyek című kutatása a fogvatartottak szemszögéből vizsgálta a reintegráció lehetőségeit (Albert, 2015). 35 éven aluli, rövid ítélettel (max. 3 évig terjedő szabadságvesztés) rendelkező férfiakat kérdeztek

meg arról, hogy milyen esélyeik és lehetőségeik vannak a társadalomba való beilleszkedésre, milyen gátló és segítő tényezőkkel kell szembesülniük (Albert, 2015). Az Országos Kriminológiai Intézetben (OKRI) végzett kutatás során Borbíró Andrea és Szabó Judit a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben alkalmazott reintegrációs és rehabilitációs programokat elemezték. A jogszabály-, dokumentumelemzés mellett fókuszcsoporthoz beszélgetéseket és félig strukturált interjúkat készítettek a személyi állománnyal. E két kutatás szinte azonos eredményt kapott: „A szabadításra felkészítés és utógondozás fázisát egyöntetűen problémásnak látta a kutatásban megkérdezett személyi állomány és a fogvatartottak is, sem a gyakorlati megvalósítás, sem az elméleti keretek nem megfelelőek.” (Albert és Bíró, 2015, 144.)

A személyi állomány attitűdjének vizsgálatával Rózsa Sándor foglalkozott, aki 2015-ben megjelent kérdőíves kutatásában azt vizsgálta meg, hogy mi jellemző az általános elégedettségre, amelyet a személyes, társas és vállalati tényezőkkel összefüggésben elemzett (Rózsa, 2015). E kutatáshoz kapcsolódik az általunk végzett elemzés, mely más módszertannal és eltérő hangsúlyal ugyan, de szintén a személyi állományra fókuszált.

A KUTATÁS MÓDSZERTANI HÁTTERE

A kutatás *célja* a büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának (a fogvatartottakkal közvetlenül érintkező állománytagok) a fogvatartottakkal kapcsolatos nézeteinek,

⁴ A fogvatartottak többszakos, társadalmi és munkaerő-piaci reintegrációja és az intenzív utógondozás modellje című kiemelt projekt – projektismertető TÁMOP-5.6.3-12/1-2012-0001 9. o. URL: http://www.tamop.irm.gov.hu/uploads/TAMOP_5_6_3_Projektismerteto.pdf. Letöltés ideje: 2015. március 3.

a kommunikációs eszközök, motivációs, mozgósítási technikák vizsgálata.

Kutatási témáink feltárására félig strukturált interjúk készültek, melyek főbb tematikus pontjai a teljes minta esetében nagyjából azonosak voltak. Mindegyik interjú *jégtörő kérdésekkel* kezdődött: az interjúalanyokat a saját, személyes életút mellett az intézet rövid bemutatására kértük meg. Ezt követően a *fogvatartottakról kialakított képről* kérdeztük, a társadalomba való visszailleszkedés esélyeiről, a támogató és gátló tényezőkről érdeklődtünk. Az interjúvázlat adta a beszélgetés vezérfonalát, ugyanakkor az interjút készítőik lehetőséget biztosítottak arra is, hogy az interjúalanyok a kérdéssortól eltérő problémakörökre is rámutathassanak.

Az interjúkat 2014. november – 2014. december között vettük fel a kutatásban részt vevő intézetekben. Az interjúk átlagosan 1,5 órás időtartamúak voltak. Előzetes engedély alapján rögzítésre kerültek a beszélgetések, melyeket szó szerint begépeztünk. Az interjúk felvételekor biztosítottuk az interjúalanyokat arról, hogy amit mondanak, nem lesz beazonosítható, az általuk elmondottakat csak és kizárólag kutatási célból használjuk fel. Ebből is adódik, hogy az eredmények közlésekor nem jelezzük azt, hogy mely intézményekről van szó, inkább egy általános kép kialakítására törekedtünk. A kutatáshoz az engedélyt a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága adta meg. Az interjúk készítői a Foresee Kutatócsoport kutatói közül kerültek ki, akik nem álltak függelmi viszonyban a büntetés-végrehajtási intézetekkel, ugyanakkor ismerik a börtönvilágot, annak hierarchikus működését.

Az elemzés során elsőként az interjúkat olvastuk át, ezt követően az elemzési szempontrendszer került kidolgozásra az olvasottak, a kutatási terv és az interjúvázlatok alap-

ján. A következő lépés a szövegek kategorizálása volt. Az alábbi tematikai blokkokat határoztuk meg:

- az interjúalany szakmai identitása, pályaszocializációja;
- a börtönvilág jellegzetességei;
- fogvatartottakról kialakított kép;
- társadalmi reintegráció:
 - gátak
 - segítségnyújtási lehetőségek.

A kutatásban összesen 35 fő vett részt, akik kiválasztásánál fontos szempont volt, hogy az intézetek parancsnokai, nevelői, felügyelői mellett a TÁMOP szakmai vezetői is szót kapjanak. Tisztában vagyunk azzal, hogy gyakran a vezetők jelölik ki az interjúalanyokat, a függőségi viszonyok, a megfelelni vágyás, a szolgálati titoktartási kötelezettség is befolyásolhatták az interjúalanyok nyitottságát. Tapasztalataink szerint kevésbé tértek ki a rendszerszerű ellentmondásokra.

Iskolai végzettségüket tekintve a mintában szereplők között többen (16 fő) megemlítettek, hogy felsőfokú végzettséggel rendelkeznek: közöttük négyen pedagógusképzésben, ketten szociális képzésben tanultak, míg rendőrtiszti főiskolán 8 fő végzett. A többéves, már-már évtizedes tapasztalattal bíró személyek mellett a néhány éve a büntetés-végrehajtásban dolgozók is bekerültek a mintába. Heterogén volt a megkérdezettek csoportja: a vegyészmérnöktől kezdve a szociális munkáson át a pedagógusig sokféle végzettségű személy megtalálható.

A KUTATÁS EREDMÉNYEI

Az interjúalanyok szakmai identitása

A szakmai identitás kialakulása az egész életpályán át tartó folyamat, amelyet alapvetően meghatároznak a munkavégzés során szerzett tapasztalatok, a szakmai ismeretek és képességek elsajátítása (Ritoók, 1995), a siker és a kudarc hatása – különösen így van ez a büntetés-végrehajtás területén. A kutatásunkban részt vevőkre – ahogy az fentebb is olvasható – a sokszínűség volt jellemző mind életkor, mind iskolai végzettség tekintetében. A több éven át a büntetés-végrehajtásban dolgozók mellett pályakezdő nevelők, felügyelők is részt vettek a kutatásban.

Az interjúkban kitértünk arra, hogy milyen háttértényezők határozták meg pályaválasztásukat. Leginkább a „kényszer” hozta ide interjúalanyainkat, 8 fő jelezte, hogy korábbi munkahelye megszűnt, és csak itt kapott állást, de „nem bántam meg. Ez egy biztos munka. Ha betartjuk a szabályokat, akkor ez biztos hely. Itt ez ritka, meg kell becsülni.” Négy fő még az 1990-es években a biztos megélhetés miatt lépett erre a pályára, ugyanakkor az anyagiak mellett a hivatástudat is érzékelhető több interjúalany válaszában: „Mikor egyetemre jártam, akkor a gyermekvédelemmel kapcsolatos kurzusokat meg kriminológiával kapcsolatos kurzusokat is hallgattam, és az egyiknek a teljesítési követelménye az egy börtönlátogatás volt és ez volt az első börtön, ahova én betettem a lábamat az életbe. Nekem ez annyira megtetszett, hogy úgy gondoltam, hogy ez lesz a hivatásom.” A kényszer, az elhivatottság mellett érdekes jellegzetességként jelennek meg a „büntetés-végrehajtási dinasztiák”, több interjúalanyunk kiemelte, hogy felmenői között rendvédelmisek vannak, szinte kike-

rülhetetlen volt a sorsa, hogy börtönben helyezkedjen el: „Családi indíttatásunk nekünk ennél komolyabb, már a nagyapám is a rendészetnél dolgozott anno, még a második világháború előtt. Apám is közel 40 évig dolgozott a bv-ben, volt egy dinasztikus jelleg a családban, hogy rendészeti szerveknél dolgoznak az ősök. Még a feleségem családjánál is jelentős számban található katonatisztek, büntetés-végrehajtási szakemberek. Így alakult, nyilván a gyermekeim és a feleségem is ezen a területen dolgoznak. Van a családban rendőr, katasztrófavédelmi szakember, büntetés-végrehajtási szakember. Az egész paletta le van fedve.”

Bár szinte mindegyik interjúban megjelent, hogy mennyire nehéz munkát végeznek, mégis – kevés (4 fő) kivétellel – érzékelhető volt elhivatottságuk, a rendvédelmi munka jellemzőivel való azonosulás: „Nekem tetszik ez a parancsuralmi rendszer, főleg akkor, ha mindenki betartja, mindenki egyenlő. Tetszik, amikor megmondják, hogy mit kell csinálni.” – a kiszámíthatóság, átláthatóság mint érték egyértelműen megfogalmazódott a rendvédelmi munka értékeként, ugyanakkor a nyitás nehézségét, a rendszer külső világ számára merev működését mint akadályozó tényezőt is kiemelték. Az, hogy mennyire elhivatottak az itt dolgozók, igen nagy mértékben függ az adott intézmény légkörétől, ahogy arra Rózsa Sándor is felhívta a figyelmet: „Az elvárásoknak megfelelően az elégedettség magas együttjárást mutatott az elkötelezettséggel, a nyílt és jól működő intézeti kommunikációval, a munkahelyi vezetéssel való elégedettséggel, a karrierépítési lehetőségek világosságával és tisztaságával. Ezzel szemben a következetlen utasításokkal, a munkahelyi stresszrel, a terhelés mértékével és a szerepkonfliktussal meglehetősen szoros negatív együttjárások adódtak.

A viszonylag magas együttjárások azt tükrözik, hogy az általános elégedettséget a tágabb szervezeti tényezők, a közvetlen munkatársi kapcsolatok és az egyéni stresszkezelés jellemzői erősen befolyásolják.” (Rózsa, 2015, 32.) Interjúalanyaink is árnyaltan elemezték a rendszer működését, ugyanakkor mindannyian egyetértettek abban, hogy a külső világ felé nyitás egyre inkább jellemzi az intézeteket.

A szakmai identitás fontos része a továbbképzés kérdése, mely főleg a nevelők és a vezetők körében jól tettenérhető: többen a BA szintű képzést követően mesterképzésen vettek részt, illetve megszerezték az ún. rendészeti szakvizsgát, ugyanakkor a középfokú végzettségű egyének kevésbé hangsúlyozták pályaszocializációjuknál a képzés iránti igényüket. A továbbképzésekre rendszerint vonakodva mennek az állomány tagjai – a parancsnoki, vezetői interjúk szerint –, emögött nemcsak a motivátlanság húzódik meg, hanem az is, hogy gyakran saját szabadidő terhére mentek el. Ugyanakkor „*aztán, amikor végigcsinálták, nagyon tetszett nekik, kérdezték, mikor lesz újra. Látták, hogy ez nem rossz. Vannak stresszkezelő helyzetmegoldások. Párnapos tréningekre küldünk kollégát, hazajönnek, ki vannak cserélődve, kipihenve. Ott nagyon sokat kapnak szakmailag is a situáció helyzetgyakorlatok során.*” A képzéssel szembeni ellenállás egyik legfőbb okaként a leterheltséget említették meg, mely több szinten is megjelenik: egyrészt az egy nevelőre jutó fogvatartotti létszámban, másrészt a túlórák számában is.

Jól látták interjúalanyaink a leterheltségből adódó problémákat: a személyzet kiégését, a stresszel kapcsolatos megküzdési stratégiákat, a bv-sek egészségügyi állapotát: „*Érzékenynek kell lenni erre a típusú munkára, enélkül nem lehet itt dolgozni. Le kell*

vetni az előítéleteket. Minden fogvatartottal másképp kell beszélni, gondolkodni kell az ő fejével, hogy meg tudják oldani a problémáját. Aki nem bírja ezt a munkát, az nem marad sokáig, mert felemésztődik. Tehát nem nézhetjük azt, hogy ki miért van bent. Ez nem lehet a szakma kiindulási pontja. Mert ez nem lombrózós dolog, hogy te ezért vagy bent, akkor veled ezt és ezt kell csinálni. Nem szabad előítéleteknek lennie, hogy ez befolyásolja a munkáját. Ez a munka idegileg nagyon leterhelő. Elfogadom, hogy ne legyenek kedvezményeik azoknak, akik itt dolgoznak, de fogadja el a társadalom, hogy aki 20 évet itt lenyomott, az tönkremegy. A kollegák jelentős része 55-65 év között meghal. Szív- és érrendszeri betegségekben, a stressz miatt. Lehet irigyelni azt a kordkezelő nyugdíjat, amit most már elvesztett tőlünk, de jöjjön ide bárki dolgozni a körletre, 140 bűnöző közé napi 12 órában.” A fogvatartottakkal közvetlen kapcsolatban lévő dolgozók munkájuk jellege miatt kiemelten veszélyeztetett csoport a kiégés szempontjából, ahogy arra Boros és Csetneky is rámutattak: „*a pszichoszomatikus megbetegedések gyakori előfordulása összefügg az állomány szorongásával és a túlterheltségből adódó fáradtsággal, a pihenés és oldódás hiányával*” (Boros és Csetneky, 2002, 227.). A stressz és a kiégés megelőzése érdekében egyértelműen javasolt a képzés, továbbképzés, tréning, ennek jelentőségét interjúalanyaink is felismerték: azok, akik már vettek részt mentálhigiénés képzésen, szinte kivétel nélkül megemlézték a munkatársak mentális gondozásának, támogatásának szükségességét, míg azok, akik nem rendelkeztek ilyen irányú tapasztalatokkal, kevésbé fogalmazták meg a képzések fontosságát, a mentálhigiénés segítségnyújtás lehetőségeit.

A börtönvilág jellegzetességei

A börtön bemutatására vonatkozó kérdéseinkre nemcsak a konkrét büntetés-végrehajtási intézetek jellegzetességeire tértek ki, hanem általában a börtönvilág jellegzetességeit is taglalták. A legfőbb jellemzőként fogalmazták meg a zártságból adódó feszültségeket, nehézségeket, a nagy fogvatartotti létszámot, a személyzet leterheltségét. Ez szinte teljesen összhangban van a Rózsa Sándor által kapott eredményekkel, hiszen ott a 30 lehetséges probléma közül másodikként fogalmazták meg a létszámhiányt és a nem arányos terhelést: „30. Egy-egy körletre túlságosan kevés felügyelő, szociális segédelőadó és nevelő jut, ugyanakkor a feladatokat erre való tekintet nélkül végre kell hajtani. A kitöltők 70,1%-a érezte az állításban megfogalmazott létszámhiányt és az ezzel nem arányos terhelést jelentős problémának.” (Rózsa, 2015, 36.) Ugyanakkor interjúalanyaink kiemelték azt is, hogy elmozdulás történt pozitív irányba: „Nyilván törekszik az ország arra, hogy uniós elvárásoknak megfelelő elhelyezési formák legyenek a magyar büntetés-végrehajtásban is, amit mondtál, hogy egy négyzetméterre jutó fogvatartott száma ne haladja meg azt, ami elő van írva. Nagyon sok bv intézetben törekednek, pályáznak, építkeznek, állami fenntartású alapvetően, de férőhelybővítés legyen. A szakmai feladatok ellátása, meg az ott dolgozó állomány képzettségén, hozzáállásán múlik, amit csak ilyen és hasonló programokon keresztül lehet elérni.” Egyre többen felismerték, hogy az előrelépés egyik útja a pályázás, amely azonban – ahogy erre az egyik interjúalany felhívja a figyelmet – külön szakma, azaz a feladatkör további bővülését fogalmazták meg, mely az amúgy is leterhelt állomány terheinek növelését vonja maga után.

A másik fő jellegzetesség, amit kiemeltek, hogy milyen nagy különbség van pedagógiai szempontból az előzetes ház és a letöltőház között a reszocializáció szempontjából: az előzetes házban jóval korlátozottabbak a lehetőségek, neheztettek a körülmények hosszú szakmai programok végrehajtására, az ítélet előtt álló személy feszültsége is kedvezőtlen helyzetet teremthet – ezzel szinte mindannyian egyetértettek.

Fontos elemként jelent meg a férfiak és nők közötti különbségtétel: a nőket, illetve a fiatalkorúakat még mindig nehezebb csoportnak gondolják – egyik interjúalanyunk kifejezetten hangsúlyozta, hogy a női fogvatartottakra való odafigyelés még inkább szükséges lenne: „*Nem gondoltam volna, hogy a nőkkel ilyen nehéz. A nők nehezen viselik a bezártságot. Családjuk hiányzik nekik. A férfi könnyebben viseli a híreket otthonról egy levélben, mint egy nő. Azoknak minden bajuk lesz egy hírtől, hogy beteg a gyerekük kint. Másképp élnek meg a benti időt és azt, mi lehet kint.*”

Összességében elmondhatjuk, hogy még mindig az a kép él a személyi állományban, hogy a börtön egy olyan speciális zárt világ, amelyben ők is be vannak zárva, ugyanakkor nem mondják ki egyértelműen, hogy nehezebb lenne munkavégzésük, mint a civil szférában. Azon intézmények képviselői, amelyek korábban részt vettek pályázatokban, jól láthatóan elfogadták a büntetés-végrehajtási intézetek elmozdulását a civil szféra felé, számukra egyértelműen megjelent az innovációra való törekvés mint érték, ugyanakkor a pályázati tapasztalatokkal nem rendelkezők közül többen megfogalmazták, hogy a börtönnek elsődleges feladata a szabadságmegvonás büntetésének végrehajtása, másodsorban a börtönártalmak csökkentése a cél: a reintegráció kontra büntetés-végrehajtás

dilemmája jól tettenérhető az interjúkban. A korábban már említett kérdőíves kutatásban is hasonló dilemmák láthatók, itt azonban a foglalkoztatási csoportok mentén történő differenciálódás volt megfigyelhető: a neveléssel, a fogvatartottak reintegrációjának és mentális jóllétének elősegítésével megbízott dolgozókra, vagyis az ún. treatment-személyzetre inkább a paternalisztikus attitűd volt jellemző, míg a custody személyzetnél (az intézet biztonságos működését biztosítók, pl. körletfőfelügyelők, körletfelügyelők) az autoriter attitűd volt jobban szemmel látható (Rózsa, 2015). Rózsa Sándor azonban arra is rámutatott, hogy a paternalisztikus attitűd nem érvényesül a fogvatartotti populáció egészére, csak azoknál tartják ezt elképzelhetőnek, akik hajlandók a büntetés-végrehajtás játékszabályai szerint viselkedni (Rózsa, 2015).

A FOGVATARTOTTAKRÓL KIALAKÍTOTT KÉP

A huszadik század utolsó harmadában megfogalmazódó ismeretelméleti elképzelések is elsősorban a konstruktivizmusról adnak mo-

dellt a belső elképzelések, a hitek, a megkonstruált tudás aktív, a megismerési folyamatokat lényegileg meghatározó szerepének értelmezésére (Lodhi és Coakes, 2012). Az, hogy miként gondolkodunk egy adott csoportról, igen nagy mértékben befolyásolja pedagógiai tevékenységünket, céljainkat, a kiválasztott nevelési módszert. Éppen ezért is fontos megvizsgálni, hogy mit gondolnak interjúalanyaink a fogvatartottakról.

Az interjúalanyok jelentős százaléka kisebb-nagyobb mértékben tipizálta a fogvatartottakat. Itt is tettenérhető az a két nagy csoport, melyet a korábbi kutatásban elkülönítettek (Pálkó, é. n.): a korábban integrált, reintegrálható kisebbség, míg a másik csoportot a soha nem integrált, nem reintegrálható többség alkotta. E csoportosításnál mi is az *1. táblázatban* látható jellemzőkkel találkoztunk, és zárójelben jeleztük, hogy hány említés történt az adott jellemzőre.

Jól látható, hogy a reintegrálás feltételei között a motivációt, a munkavállalást, a családi háttérrel, valamint az iskolázottságot sorolták fel interjúalanyaink. Az interjúk alapján a visszaesőket sorolhatjuk a nem reintegrálható, míg az első bűncselekményeseket a reintegrálható csoportba: egyértelműen látható,

1. táblázat. Fogvatartotti ideáltípusok

| Korábban integrált, reintegrálható | Korábban nem integrált, nem reintegrálható |
|---|---|
| vissza akar illeszkedni (29) | nem akar beilleszkedni (28) |
| rendezett családból érkezik (23) | börtönkarrierre szocializálódott, kriminalizálódott vagy rosszul működött család (18) |
| nincs, vagy szakít bűnelkövetői környezetével (12) | nem akar, vagy nem tud szakítani bűnelkövetői környezetével (17) |
| iskolázott, tanul (18) | analfabéta, nem tanul, alacsony iskolázottságú (22) |
| keres és talál is munkát (25) | nem talál, nem is akar munkát (24) |
| mentálisan jó állapotban van (13) | rossz mentális állapotú (18) |
| igényei, vágyai reálisak (12) | igényei, vágyai túlzók, irreálisak (12) |
| nem erőszakos, nem életellenes bűncselekményt követett el (8) | erőszakos, életellenes bűncselekménnyel került be (19) |
| szociális kapcsolatok működnek (16) | peremhelyzetre kerülés, szűk kapcsolati háló (25) |

hogy az előbbi csoportot már-már teljesen „leírták” néhányan (5 fő): „*Nagy része sunyi és kétszínű, nem lehet benne megbízni. Kint loptak, csaltak, hazudtak, ezt itt is továbbviszik. Lehúznak, akit tudnak. Akinek ez a mentalitása itt, az nem fog megváltozni kint sem. Ők a visszaesők, többszörösen visszaesők. Mi nem tudjuk őket átnevelni, erre már a nagy emberek is rájöttek, ezért nem nevelők leszünk, hanem reintegrációs tisztak. A világba próbáljuk őket visszavezetni. Az első bűntényesek mások. Ők rájönnek nagyrészt, hogy ez nem jó, amit tett, az rossz. Velük könnyebb dolgozni, látom rajta, hogy megbánta, sír. Nem mind őszinte, ezt már érzékelem.*”

Az egyik interjúalanyunk igen differenciáltan kezelte a fogvatartotti csoportokat, az alábbi kategóriákat fogalmazta meg, melyek – ha nem is ennyire kidolgozottan – más interjúkban is tettenérhetők voltak:

A „*balekok*” csoportjába azokat lehet sorolni, akik „rossz időben és helyen rossz döntést hoztak”.

A második nagy csoportot a *megélhetési bűnözők* alkotják, akik – interjúalanyaink véleménye szerint – a rendszerváltás nagy vesztesei: a megszűnt munkahely, a munkásszálások megszűnése a teljes kilátástalanságot hozta, amiből nehéz kilépni.

A harmadik csoportot a *kőkemény, masszív gengszterek* alkotják: milliós csalások, sikkasztások, bankrablások elkövetőire gondoltak itt interjúalanyaink.

A negyedik csoportba azokat lehet sorolni, akik *már erre szocializálódtak*: nem látta a szülőjét sem dolgozni, a család „nem figyelt rá”.

A *fogvatartotti csoport korfáját* is szóba hozták: több intézmény képviselője kiemelte, hogy egyre fiatalabb a fogvatartotti populáció, míg a 90-es években 35–50 év közöttiek

voltak inkább fogvatartva, a jelenlegi átlagéletkor az egyik büntetés-végrehajtási intézetben az interjúalany szerint 25 vagy 26 év. Mindezek az adatok azonban ellentmondanak az országos adatoknak. 2016-ban a fogvatartottak részletes életkori megoszlása az alábbiak szerint alakult (*Börtönstatisztikai Szemle*, 2016, 4.).

2. táblázat. Fogvatartottak életkori megoszlása

| Életkor szerinti megoszlás | | |
|----------------------------|------|-------|
| Életkori csoportok | Fő | % |
| 16 évesnél fiatalabb | 8 | 0,04 |
| 16–18 év | 206 | 1,15 |
| 19–24 év | 2586 | 14,43 |
| 25–29 év | 2738 | 15,28 |
| 30–39 év | 5497 | 30,69 |
| 40–49 év | 4541 | 25,35 |
| 50–59 év | 1789 | 9,98 |
| 60 évesnél idősebb | 544 | 3,03 |

Tovább elemezve az országos adatokat, érdemes kiemelni, hogy 1995-höz képest 31,2 évről 36,5 évre növekedett az átlagéletkor, tehát az interjúalanyaink tapasztalataival ellenkező problémákat jeleznek az adatok: a 60 év felettiek aránya több mint két és félszeresére nőtt az elmúlt 20 évben (*Börtönstatisztikai Szemle*, 2016, 4.). Interjúalanyaink 78%-a szerint az idősebb fogvatartottakkal jóval könnyebb dolgozni.

Bár többen kategorizálták a csoportokat, ugyanakkor ki is emelték, hogy mindenkinek segíteni kell úgy, hogy az megfeleljen a 21. századi elvárásoknak. Igen érett gondolkodásra utal az a válasz, amikor az egyéni fejlesztés szerepét hangsúlyozzák ki: „Minden embert külön kell nézni” – bár ennek megvalósítására még a körülmények nem biztosítottak, de az erre való törekvés egyértelműen megfogalmazódott az interjúk 80%-ában.

Új problémaként jelent meg a drogosok számának növekedése: míg a szegényebb régióban még mindig rovarirtó szerekéről és festékdóról beszélünk, addig Budapesten a kábítószerpiac kitérője a fogvatartottaknál is érezteti hatását interjúalanyaink elmondása alapján. Ezek az adatok nagyjából összevontak egy 2012-ben készült, regionális lefedettséggel rendelkező kutatás eredményeivel, mely többek között vizsgálta a megkérdezett fogvatartottak (852 fő) szerhasználati jellemzőit is. „A mintába került fogvatartottak 49,7%-a saját bevallása szerint fogyasztott már életében valaha valamilyen kábítószer/új pszichoaktív szert. A legtöbben kannabiszszármazékot fogyasztottak (35,5%), amit az amfetaminszármazékok (27,6%), az ecstasy (26,9%), a kokain (18,7%), illetve az LSD (12,9%) követett. Emellett a fogvatartottak körében mérhető volt az új pszichoaktív szerek megjelenése is, a leggyakoribb közülük a mefedron volt, amelyet a megkérdezettek 12,6%-a fogyasztott már valaha életében.”⁵

További nehezítő körülményként fogalmazták meg a jogtudatosság megjelenését: a jogok és kötelességek előtérbe kerülésével megnehezült a munka, kialakult egy viszonylag „jogérzékeny fogvatartotti kör. Nekik van kis pénzük, jogi támaszuk. Van kis sütnivalója. Ők bátran nekirontanak a rendszernek, akár az állam rovására is.” A jogok és kötelességek dilemmája rendszerint visszatérő kérdéskör – a jogállamiság egyfajta kiszolgáltatottságot is okozhat a nevelőknek, hiszen nekik akkor is szükséges biztosítani a fogvatartott jogait, ha ő egyáltalán nem együttműködő. A büntetés-végrehajtási intézetekben rendszeresen megjelennek jogvédő szerve-

zetek (például a Helsinki Bizottság). Az Országgyűlés 2011. október 24-én fogadta el a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés elleni ENSZ-egyezményt a 2011. évi CXLIII. törvénnyel. Ennek értelmében az Alapvető Jogok Biztosának Hivatala jogosult arra, hogy felkeresse a büntetés-végrehajtási intézeteket, ahol a fogvatartás körülményeiről tájékozódhat mind a fogvatartottaktól, mind pedig a személyi állománytól. Ezekről a látogatásokról jegyzőkönyv készül, melynek alapján mindenki számára hozzáférhető jelentések készülnek. A 2015-ben megjelent jelentésekben komoly kritikák fogalmazódtak meg,⁶ melyekre interjúinkban is reagáltak: „Értem én, hogy vizsgálandni kell, de itt gyakran kiragadott helyzetek fogalmazódnak meg. Ezzel pedig az én jogaimat sértik meg, azzal pedig senki sem foglalkozik.”

A társadalmi integráció gátjai

A zárt intézeti nevelés egyik legfontosabb célja a fogvatartottak társadalomba történő visszaillesztése, reintegrációja. Ennek azonban számos gátja van, amelyekről igen részletesen beszámoltak beszélgetőpartnereink. Az egyik legfőbb problémát a *társadalom működési zavarai*ban látták: a rendszerváltás hatásai egyértelműen megjelentek az okok között, ugyanakkor érdekes módon a jelenlegi gazdasági válság nem kapott olyan nagy mértékben szerepet, mint ahogy az az elvárásaink között szerepelt.

Ha a tágabb társadalmi tényezőkből indulunk ki, akkor a *társadalom intoleranciáját* lehet megemlíteni az interjúk alapján. A társadalom vagy nem akar tudomást venni a fogvatartottakról, vagy a bűnbakképzés

⁵ http://drogfokuszpont.hu/wp-content/uploads/EMCDDA_jelentes_2015.pdf. Letöltés ideje: 2016. augusztus 20.

⁶ Lásd részletesebben: <https://www.ajbh.hu/opcat-jelentesek-2015>.

3. táblázat. Fogvatartottak iskolai végzettsége

| Iskolai végzettség (%) | 2010 | | | 2015 | | |
|-------------------------|--------------|-------|-------|--------------|-------|-------|
| | Teljes minta | Férfi | Nő | Teljes minta | Férfi | Nő |
| Analfabéta | 1,02 | 0,88 | 2,93 | 0,74 | 0,63 | 2,14 |
| Kevesebb mint 8 osztály | 27,48 | 27,21 | 30,50 | 11,63 | 11,19 | 17,25 |
| Általános iskola | 46,28 | 46,41 | 44,42 | 58,32 | 58,58 | 55,11 |
| Szakiskola | 14,94 | 15,52 | 6,61 | 16,13 | 16,87 | 6,64 |
| Érettségi | 7,71 | 7,56 | 9,71 | 9,57 | 9,34 | 12,37 |
| Egyetem/főiskola | 2,57 | 2,40 | 4,81 | 2,50 | 2,31 | 4,89 |
| N.a. | 0 | 0 | 0 | 1,12 | 1,08 | 1,60 |

mechanizmusának áldozatai lesznek, vagy pedig médiahírként tekintenek rájuk.

A társadalom befogadása attól is függ, hogy milyen bűncselekmény elkövetése miatt került valaki börtönbe. Ha közeli ismerős, családtag, akinél ismerjük a bűnelkövetés körülményeit, megbocsátóbbak vagyunk; szintén könnyebben befogadja az egyént a társadalom, hogyha bűncselekménye „nem olyan vészes”: „*Ha nem közvetlen rokon volt, vagy nagyon szoros barátság, ahol ő tudja, hogy miért ült, és esetleg egy közúti baleset okozása, és tisztában van vele, hogy miért ült, akkor ő könnyebben fog segíteni, akiknek van társadalmi háttere annak mindenképp könnyebb, akinek nincs annak viszont nagyon nehéz, még egyébként is, nemhogy ilyen múlttal.*”

A társadalmi reintegráció egyik legfőbb gátló tényezője a dolgozók szerint, hogy *nem tudnak hol elhelyezkedni*, ami mögött több tényezőt is felsoroltak. Az egyik legfontosabb oka munkanélküliségüknek az iskolázatlanságuk. Bár jelezték, hogy nőtt azoknak az aránya, akik magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, de még mindig jellemző a funkcionális analfabétizmus, a szakma hiánya. Ezt az adatot alátámasztják az országos adatok is, melyeket a 3. táblázatban közlünk (*Börtönstatisztikai Szemle*, 2016, 15.).

A fenti adatok arra utalnak, hogy bár csökkent az analfabéták és a kevesebb mint

8 osztályt elvégzők száma, azonban az általános iskolai és szakiskolai végzettségük aránya továbbra is igen magas. A büntetés-végrehajtási intézetek egyre nagyobb szerepet szánnak az oktatásnak, törekednek arra, hogy minél több fogvatartottat juttassanak minél magasabb iskolai végzettséghez, hiszen ez egyfajta belépő is lehetne a munkaerőpiacra. Interjúalanyaink körében is a szakképzések szervezésével kapcsolatban egyértelműen megfogalmazódott az igény, hogy a szakképzések kiválasztását segítsék szakemberek, ne csak a büntetés-végrehajtási intézetre bizzák mindezt, ugyanakkor az egyeztetés alapvetően szükséges, hiszen a tárgyi feltételeket az intézmény biztosítja.

A munkaerőpiaci sajátosságokat is kiemelték az interjúalanyok: egyre inkább jellemző, hogy a munkaadók jól képzett, makulátlan munkavállalókban gondolkodnak, ebbe a képbe pedig nem férnek bele az erkölcsi bizonyítvánnyal, szakképzettséggel nem rendelkező, a külvilágtól akár több évig elzártan élő emberek. A munkaerőpiaci igények átalakulása természetesen szoros kapcsolatban van a gazdasági átalakulásokkal, többen kiemelték, hogy térségükben még a magasan kvalifikált személyek is nehezen tudnak munkahelyet szerezni. Viszonylag ritkán találkozhatunk azzal a szemléletmódbeli változással, melyet a büntetés-végrehajtás-

ban eltöltött 10 év után megfogalmazott az egyik interjúalany: „*ha én is civil vállalkozó lennék, és egy volt fogvatartott munkát keres, nagy valószínűséggel elutasítanám, hisz az emberekben benne van az a dolog, hogy ez fogvatartott volt, nem is érdeklí esetleg, hogy miért. Már több mint 10 éve, hogy itt vagyok és voltak itt olyan munkák, mint az árvízi munkák például, ahol emberileg is megtapasztalhattam azt, hogy tudnak tenni dolgokat, és tudnak ők úgy is viselkedni, ahogy a polgári, jogi norma elvárná. Most azt mondom, hogy azokból, ha vállalkozásom lenne és megkeresne, akkor itt már nagyobb százalékban mondanám azt, hogy adok egy esélyt, dolgozz nálam.*” E problémakörhöz kapcsolódik az a szocializációs háttér, hogy a fogvatartottak jelentős százaléka kinti életében sosem dolgozott, így a büntetés-végrehajtási intézeteknek nemcsak az a feladatuk, hogy biztosítsák a munkalehetőséget, hanem a munkára nevelés pedagógiai feladatait is el kell látniuk, meg kell tanítaniuk dolgozni a fogvatartottakat.

A család felelőssége egyértelmű: a fogvatartottak jelentős százaléka (85%) diszfunkcionálisan működő, szintén bűnözői életmódot folytató családokból jött, vagy ahogy azt az alábbi történet is illusztrálja, a gyermekvédelmi szakellátásból: „*»Látja, 16 éves korom óta nevelőintézetben vagyok, maguk között nevelkedtem.« Ő ezt arra értette, hogy állandóan intézetekben volt, ahol ilyen jellegű emberek nevelik vagy szakemberek. Vagy nincs hova mennie, vagy ugyanabba a károsító közegbe kerül vissza, amely már a bűnelkövetés felé determinálta.*” A szűkebb családi, baráti közeget mindannyian egyértelműen felelősnek tartották a beilleszkedés sikertelensége miatt. Szakmailag tökéletesen fogalmazták meg a diszfunkcionális család fogalmát, jellemzőit (Minuchin, 2005):

- a család és a társadalom értékrendje között diszharmónia van;
- hiányzik vagy torzul a szülői gondoskodás;
- sérül a kötődés a szülő-gyermek kapcsolatban;
- a szülők szintén bűnözői életmódot követnek, ezáltal nem megfelelő a mintaközvetítés.

Nem szabad elfeledni az egyén felelősségét sem – emelte ki az egyik dolgozó, aki szerint mindent a büntetés-végrehajtásra akarnak hátrítani, holott szerinte 70 százalékban az egyén felelősségéről van szó. Az egyén motiváltsága hiányzik sokak (22 fő) szerint a beilleszkedéshez: nem tud, nem akar tenni magáért, egyértelműen a tanult tehetetlenség jelenségével találkozhatunk (ld. Csepeli, 2003). Az önértékelési és önismereti problémákból adódóan önmaguk elfogadása sem jellemző, szinte kötelezőnek érzik azt többen a fogvatartottak közül, hogy kilépve a társadalomba álarcot vegyenek fel, holott – hívta fel a figyelmet az egyik interjúalanyunk – fel kell vállalni a múltat: „*Tudom, hogy nekik nagyon nehéz lesz kint. Fel kell vállalni a múltat, mert különben sérül. De sérül akkor is, ha bevállalja. Mondom nekik, hogy ne ragassza a homlokára, hogy honnan jött. Kezden el dolgozni, ha rákérdeznek, hol volt, mondja el. Így be tud illeszkedni, esélye van. Ha felvételizik a munkaadónál és látják az önéletrajzát, hogy van egy lyuk, akkor tudnia kell a helyzetet kezelni, erre felkészítjük. Hogy ne hazudjon. Ha a munkáltató olyan, akkor ez nem gáz.*”

Nagymértékben függ a beilleszkedés attól is, hogy milyen intelligenciával, megküzdési stratégiákkal rendelkezik az egyén. Ha kialakítja odabent a saját túlélési stratégiáit, és az érzelmközpontú megküzdés he-

lyett inkább a problémaközpontú megküzdést választja, van esélye a kilépésre. De ehhez számos segítségre is szüksége lesz a fogvatartottnak, interjúalanyaink többször is megfogalmazták, hogy „gyakran nekik nemcsak nevelőnek, őrzőnek kell lenniük, hanem pszichológusnak is”, hiszen ők azok, akik a legtöbb időt töltik a fogvatartottakkal. Ugyanakkor ez az attitűd inkább a treatment-személyzetre volt jellemző.

A visszaesés okai között nagyon reális okokat is meghatároztak: nincs jövőképe, elindult a börtönhospitalizáció: *„Ha ők bekerülnek a börtönbe, akkor ez lassan az ő otthonuk. Olyan szinten érzik itt jól magukat, hogy aki még nem volt börtönben, az még ott az ő világukba nem is befogadható, azt még kinézik.”* A kilépésben a személyi állománynak is fontos szerepe van a szabadulásra való felkészítésben, melynek keretében egyrészt álláskereső technikákkal ismertetik meg a fogvatartottakat, másrészt pedig elindul az utógondozási tevékenység.

A reintegrációt leginkább hátráltató tényezők a fogvatartott részéről a motiválatlanság (a bűnelkövetésre való berendezkedés mint életstratégia), az őt körülvevő deviáns környezet, az iskolázatlanság, illetve a hospitalizáció. A kutatásban részt vevők a család szerepét hangsúlyozták ki leginkább, illetve a társadalmi előítéleteket, a munkaerőpiac elégtelenségét emelték ki: *„A baj az, hogy visszakerül a közegbe, ahonnan bejött. A gyereke lehet, hogy éheznek. A családi pótlék nem elég. Nem tud megélni belőle. Nem tudom, nehéz kérdés. Aki benne van, az tudja. De azt gondolom, az éhínség épp elég indok. Nem talál kiutat, nincs segítség, visszakanyarodik ugyanoda. A legnagyobb gond a munkahely hiánya. De az, hogy börtönviselt valaki, ez egyenlő azzal, hogy nem vesznek fel.”*

A családi támogatásnak rendkívül fontos szerepe van abban, hogy a fogvatartott milyen mértékben és minőségben lesz képes visszailleszkeszteni a társadalomba – ezt nemcsak interjúalanyaink mondták, hanem egyéb empirikus kutatások is. Empirikus tanulmányok alapján elmondható, hogy a család mind érzelmi, mind pedig kézzelfogható támogatása növelte a fogvatartottak szabadulás utáni munkavállalási arányát, illetve csökkentette a droghasználat kockázatát (La Vigne et al., 2004; Sullivan et al., 2002). Más tanulmányok eredményei szerint azoknak a kiszabadult fogvatartottaknak, akiknek szoros családi kapcsolatai voltak, magasabb volt az optimizmusuk, jobban bíztak a jövőben, és kifejezetten el akartak határolódni a jövőbeli bűnelkövetői magatartástól és életstílustól (Burnett, 2004; Maruna, 2001). Hasonló eredményekre jutott Berg és Huebner kutatása (2011) mind a visszaesési kockázat csökkentésével, mind pedig a könnyebb munkakereséssel kapcsolatban is. Ezekon felül a szoros családi kötelek megkönnyítik a társadalomba való visszailleszkeszést, és csökkentik a szabadulás utáni depressziós tüneteket (Eckland-Olson et al., 1983).

Összességében interjúalanyaink bár szkeptikusak a beilleszkedést tekintve, ugyanakkor pozitív elmozdulásnak látjuk, hogy egyre inkább felismerték a társadalom felelősségét a beilleszkedés sikerességével kapcsolatban, ugyanakkor a visszaesés megelőzésével kapcsolatban érdemes kiemelni a szemléletmódváltás, az együttműködés, a folyamatosság, a differenciálás szükségességét (Kovács, 2014).

A segítség lehetőségei

Ahhoz, hogy a társadalmi integráció sikeres legyen, számos feltételnek teljesülnie kell. Az interjú során erre is kitértek beszélgető-

partnereink. Ha a segítségnyújtási lehetőséget tematizáljuk, akkor egyrészt a társadalom működésével kapcsolatos kritikát, és ezt követően jobbító javaslatokat fogalmaztak meg; másrészt a büntetés-végrehajtási intézetek szakmai megújulására is utaltak; valamint egyéb szervezetek feladatait is kiemelték.

A munkahelyteremtés, a támogató gazdasági intézkedések mint társadalmi szintű javaslatok fogalmazódtak meg. Ugyanakkor a társadalom és a büntetés-végrehajtási intézetek közötti szakadék csökkentését is hangsúlyozták arra hivatkozva, hogy meg kell nyerni a társadalom támogatását, hiszen az adózó állampolgárnak látnia kell, hogy miért is fontos a büntetés-végrehajtásban zajló munka támogatása: nem szabad, hogy a fogvatartott rosszabb állapotban kerüljön ki, hiszen annak vesztese a tágabb társadalom is.

A börtönprionizáció elkerülése érdekében *módszertani megújulást* is szorgalmaztak: kiemelt figyelmet szánának a szenvedélybetegekre mind az intézményen belül, mint pedig a kinti világban. Illetve konkrét nevelési, terápiás módszerekben is gondolkodtak: többen kihangsúlyozták a művészet-terápiás módszereket, illetve a kézműves-foglalkozásokat. Mindez természetesen nem tud megvalósulni, ha nincsen *szemléletmódbeli váltás*: az interjúkban több esetben elhangzott, hogy mennyire fontos a segítőkészség érvényesülése, illetve több nevelő kiemelte a resztoratív szemléletmód fontosságát.

E sokféle ötlet ellenére több interjúalanynál a *szkepticizmust* érzékelhettük: úgy érzik, hogy a leterheltségük miatt nem tudnak igazán megújulni, hiszen a határidők, az adminisztráció elnyomják őket: ha nincs meg valami határidőre, abból nagyobb baj lesz, mint abból, ha nincs foglalkozás – sommásan

ezt sugallja néhány interjú: „*Itt elsősorban a határidőket figyeljük, hogy az teljesüljön, az sem sikerül mindig. Amellett elejtett mondatokból, szavakból problémákat kell felfedeznünk, de olyan dolgokat, ami – nagy zárkaközösségek vannak, azon belüli konfliktus folyamatos, azokat mind úgymond tudni kell róla, mert később nagyobb problémák lesznek belőle. Próbálunk utána kullogni a problémáknak és van, amikor meg tudjuk előzni, hogy nagyobb gond ne legyen, inkább úgy próbáljuk végezni a munkánkat, mert több időnk nincsen rá.*”

Az *utánkövetés* (a visszaesésekről való információszerzés) és *utógondozás* (a szabadulást követő társadalmi reintegrációt támogató komplex segítségnyújtás) mint szakmai igény több interjúban is megjelent: társadalmi utókövetésen alapuló programot szorgalmazott több beszélgetőpartnerünk, szeretnék tudni a visszaesési arányokat arra hivatkozva, hogy ezáltal az intézményekben zajló munka hatékonyságáról is képet kaphatnak. Ugyanakkor hangsúlyozták a visszailleszkedést támogató komplex intézményhálózat kiépítésének szükségességét. „Nem szabad elengedni a kezét” – foglalták össze az intézet dolgozói, de ezzel nem – az amúgy is rengeteg feladatot ellátó – büntetés-végrehajtási intézeteket kell leterhelni. Az intézetek a benti munkáért felelősek, azért, hogy próbálják jobb állapotban, végzettséggel, szakmával kiengedni a fogvatartottakat.

Az *intézetek saját felelősségüket* három területen fogalmazták meg: szinte mindegyik interjúalany kiemelte az oktatás, képzés szerepét a reintegrációban, bár itt némi kritikát is megfogalmaztak: *versenyképes oktatást* kell biztosítani, amely lehetőséget ad a fogvatartottnak arra, hogy a munkaerőpiacon érvényesülhessen végzettségével. A második terület, melyet meghatároztak, a *dolgozók*

támogatása: az intézményvezetői interjúkban a beosztottak mentálhigiénés állapotának gondozása, szakemberek alkalmazása is megjelent igényként. Harmadsorban a *konkrét módszertani megújulást* tartották fontosnak, mely egyúttal nyitást is jelent a civil szféra felé, illetve ezeket alapvetően különféle pályázatokhoz kötötték. Úgy tűnik, hogy az intézmények felismerték, hogy innovatívabb, a civil szférával együttműködő, a fogvatartotti igényekre, a munkaerőpiaci igényekre reagáló intézményrendszerre van szükség – ez különösen megjelent a korábbi projektben részt vevők körében. Több intézményvezető, illetve nevelő úgy érzi, hogy megtették az első lépéseket ezen a területen, azonban tovább szeretnék erősíteni a kapcsolatot a reintegrációban érintett szervezetekkel, szereplőkkel, így a szociális hálózattal, a felekezettel, a különféle egyesületekkel, a munkaügyi központtal, a pártfogói szolgálattal.

ÖSSZEFOGLALÁS

A reintegrációs esélyek javítása nemcsak a fogvatartottnak az érdeke, hanem a büntetés-végrehajtásban dolgozóknak is. Ennek érdekében érdemes átgondolni azokat a javaslatokat, melyeket megfogalmaztak összegzésként:

- A pályázatok csak bizonyos ideig tudják biztosítani a programok szervezését, ez pedig esetlegessé teszi azok működését. Ha nincsenek beépítve az alaptevékenységbe a reintegrációt támogató programok, a hatékonyságuk sem biztosított.
- Szükség lenne a differenciáltabb bánásmódra: az első bűncselekményes elkövetők másfajta bánásmódot igényelnek, mint a visszaesők; intézménytípusonként differenciáltabb legyen a reintegrációt támogató tevékenység, hiszen más igényei vannak mind a letöltő-, mind pedig az előzetes házaknak; illetve különbséget kellene tenni életkor és nemek szerint is.
- Folyamatos továbbképzést kellene biztosítani a bv-ben dolgozóknak, nemcsak pályázati szinten, hanem egységes rendszerben.
- A civilek felé jobban kellene közvetíteni a reintegráció eredményeit, ezzel is erősítve a társadalmi tudatosságot.

Ez a pálya viszonylag kevés jól látható pozitív visszajelzést ad az itt dolgozóknak, éppen ezért minden eszközt meg kell ragadni, hogy munkájukban segítsük őket, hiszen nemcsak a szűk szakma felelőssége a reintegráció, hanem mindannyiunké. A reintegrációs programok pedig segíthetnek abban, hogy a zárt intézeti világ a civil szféra felé nyisson, megmutatva mindazt a sok munkát, melyet felügyelők, reintegrációs tisztek, vezetők a civil világgal karöltve tesznek a fogvatartottakért.

SUMMARY

CORRECTIONAL INSTITUTION EMPLOYEES' VIEWS ON REINTEGRATION

Background information and aims of the project: The authors of this study would like to present the results of the TÁMOP 5.6.3. research (executed with interview technique). The aim of the examination is to outline the views that concern the inmates and to delve into the depths

of communication and motivation techniques. *Method*: semi-structured interview technique. *Results*: computability and transparency as values are unquestionable in the field of law enforcement, however, the difficulty of openness, the rigid nature of the system (for the “layman” bystander) that serve as obstacles in the process of introducing reintegration programs were accentuated as well. There still is a vivid picture in the colleagues working in law enforcement that prison, as a special closed facility, serves as their own closed world, too. It is a characteristic feature of closed institutions that the first elements of the pursuit of innovation are there, however, the ever present dilemma of reintegration versus penal system can be found in the interviews, too. A significant percentage of the interviewed typified the inmates to a smaller or larger extent. Two groups were formed: previously integrated and probably (re)integratable minority and the never integrated, less likely to be successfully integrated majority. The boundaries of reintegration are the inmates being undereducated, unemployed; their not satisfying familial background and – in a broader sense – prejudices of the society towards them. *Conclusion*: to sum up, this present study shows that there is a slight chance of openness towards reintegration programs coming from closed institutions, although these are mainly supported by those colleagues who themselves have participated in projects focusing on reintegration.

Keywords: reintegration program, criminal pedagogy

IRODALOM

- 2015-ös éves jelentés (2014-es adatok) az EMCDDA számára. Nemzeti Drog Fókuszpont, Budapest. http://drogfokuszpont.hu/wp-content/uploads/EMCDDA_jelentes_2015.pdf. Letöltés ideje: 2016. augusztus 12.
- A fogvatartottak többszakos, társadalmi és munkaerő-piaci reintegrációja és az intenzív utógondozás modellje című kiemelt projekt – projektismertető TÁMOP-5.6.3-12/1-2012-0001. 9. o. http://www.tamop.irm.gov.hu/uploads/TAMOP_5_6_3_Projektismerteto.pdf. Letöltés ideje: 2015. március 3.
- ALBERT F. (szerk. 2015): *Életkeretek a börtönön innen és túl: Szubjektív reszocializációs esélyek*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Budapest.
- ALBERT F., BÍRÓ E. (2015): A sikeres reintegráció. In: ALBERT F. (szerk.): *Életkeretek a börtönön innen és túl: Szubjektív reszocializációs esélyek*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Budapest. 143–166.
- BALES, W., MANN, K., BLOMBERG, T., GAES, G., BARRICK, K., DHUNGANA, K., MCMANUS, B. (2012): *Quantitative and qualitative assessment of electronic monitoring*. Florida State University, College of Criminology and Criminal Justice, Center for Criminology and Public Policy Research.
- BORBÍRÓ A., SZABÓ J. (2012): Harmadlagos megelőzés a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben a nemzetközi kutatások fényében. *Kriminológiai Tanulmányok*, 49. 158–192.
- BOROS J., CSETNEKY L. (2002): *Börtönpszichológia*. Rejtjel Kiadó, Budapest.

- BÖRTÖNSTATISZTIKAI SZEMLE, 2006. 1. sz. URL: <http://bv.gov.hu/download/7/3c/61000/B%C3%B6rt%C3%B6nstatistikai%20Szemle%202016%20I.pdf>. Letöltés ideje: 2016. augusztus 11.
- BURNETT, R. (2004): To re-offend or not to re-offend? The ambivalence of convicted property offenders. In: MARUNA, S., IMMARIGEON, R. (szerk.): *After crime and punishment: Pathways to offender reintegration*. Cullompton, Devon, Willan. 53–180.
- CSEPELI GY. (2003): *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- CSÓTI A. (szerk. 2015): *Körletmozaikok 2015. „A büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának vizsgálata” című kutatás tanulmányai*. BVOP, Budapest.
- DI TELLA, R., SCHARGRODSKY, E. (2013): Criminal recidivism after prison and electronic monitoring. *Journal of Political Economy*, 121(1). 28–73.
- EKLAND-OLSON, SH., SUPANIC, M., CAMPBELL, J., LENIHAN, K. (1983): Postrelease depression and the importance of familial support. *Criminology*, 21(2). 253–275.
- FIÁTH T. (2015): Szerepkonfliktusok és szervezeti problémák a büntetés-végrehajtásnál. In: CSÓTI, A. (szerk.): *Körletmozaikok 2015. „A büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának vizsgálata” című kutatás tanulmányai*. BVOP, Budapest. 11–24.
- FORGÁCS J.: A 2015-ös modellkörlet-kísérlet elméleti alapjai. In: CSÓTI A. (szerk.): *Körletmozaikok 2015. „A büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának vizsgálata” című kutatás tanulmányai*. BVOP, Budapest. 75–96.
- GROSSMAN, P., NIEMANN, L., SCHMIDT, S., WALACH, H. (2004): Mindfulness-based stress reduction and health benefits: A meta-analysis. *Journal of Psychosomatic Research*, 57(1). 35–43.
- JAMES, N. (2009): *Offender reentry: Correctional statistics, reintegration into the community, and recidivism*. Congressional Research Service, Library of Congress.
- KABAT-ZINN, J. (1990): *Full catastrophe living: Using the wisdom of your body and mind to face stress, pain and illness*. Delacorte, New York.
- KABAT-ZINN, J. (1993): Mindfulness meditation: Health benefits of an ancient Buddhist practice. In: GOLEMAN, D., GURIN, J. (szerk.): *Mind/body medicine*. Consumer Reports Books, Yonkers, NY. 259–275.
- KOVÁCS ZS. (2014): A visszaesés megelőzésével kapcsolatos kihívások az igazságszolgáltatási rendszerben. *Börtönügyi Szemle*, 2. 61–75.
- LATESSA, E., ALLEN, H. E. (1982): Halfway houses and parole: A national assessment. *Journal of Criminal Justice*, 10. 153–163.
- LATESSA, E., LOVINS, L., SMITH, P. (2010): *Follow-up evaluation of Ohio’s community based correctional facility and halfway house programs – outcome study*. Technical Report. Corrections Institute. University of Cincinnati, Cincinnati, OH.
- LATESSA, E., LOWENKAMP, C., BECHTEL, K. (2009): *Community corrections centers, parolees, and recidivism: An investigation into the characteristics of effective reentry programs in Pennsylvania*. Technical Report. Center for Criminal Justice Research. University of Cincinnati, Cincinnati, OH.
- LA VIGNE, N. G., VISHER, CH., CASTRO, J. (2004): *Chicago prisoners’ reflections on returning home*. The Urban Institute, Washington, DC.

- LECLAIR, D. P., GUARINO-GHEZZI, S. (1997): Prison reintegration programs: An evaluation. *Corrections Management Quarterly*, 1(4). 65–74.
- LODHI, S. A., COAKES, E. (2012): *Dynamics of Knowledge Sharing in a Cross-Cultural Environment*. Westminster Business School, London.
- LÖSEL, F., SCHMUCKER, M. (2005): The effectiveness of treatment for sexual offenders: A comprehensive meta-analysis. *Journal of Experimental Criminology*, 1(1). 117–146.
- LOWENKAMP, C. T., LATESSA, E. J. (2002): *Evaluation of Ohio's community based correctional facilities and halfway house programs*. Technical Report. Center for Criminal Justice Research. University of Cincinnati, Cincinnati, OH.
- MARUNA, SH. (2001): *Making good: How ex-convicts reform and rebuild their lives*. American Psychological Association, Washington, DC.
- MCGUIRE, J. (1996): *Cognitive behavioral approaches: An introductory course on theory and research*. Department of Clinical Psychology, University of Liverpool, Liverpool.
- MINUCHIN, S. (2005): *Családok és családterápia*. Háttér Kiadó, Budapest.
- PÁLINKÓ É. (é. n.): „Az elítéltek többszakaszos, társadalmi és munkaerőpiaci reintegrációja és intenzív utógondozási modelljének kialakítása” alprojekt értékelése a szakmai megvalósítók körében. Kézirat.
- PEARSON, F. S., LIPTON, D. S., CLELAND, C. M., YEE, D. S. (2002): The effects of behavioral/cognitive-behavioral programs on recidivism. *Crime and Delinquency*, 48 (3). 476–496.
- PETERSILIA, J. (2003): *When prisoners come home: Parole and prisoner reentry*. Oxford University Press, New York.
- RAYNOR, P., VANSTONE, M. (1996): Reasoning and rehabilitation in Britain: The results of the Straight Thinking on Probation (STOP) programme. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 40. 272–284.
- REDCROSS, C., BLOOM, D., JACOBS, E., MANNO, M., MULLER-RAVETT, S., SEEFELDT, K., YAHNER, J., YOUNG, JR., A., ZWEIG, J. (2010): *Work after prison: One-year findings from the Transitional Jobs Reentry Demonstration*. Technical Report. MDRC. New York, NY.
- RITOÓK P. (szerk. 1995): Pályalélektan. Pályafejlődés-elméletek. Kézirat belső használatra. ELTE BTK Pályaszocializációs és munkapszichológiai szakcsoport, Budapest.
- ROSS, R. R., FABIANO, E. A., EWLES, C. D. (1988): Reasoning and rehabilitation. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 32. 29–35.
- RÓZSA, S. (2015): A büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának kérdőíves vizsgálata. In: CSÓTI A. (szerk.): *Körletmozaikok 2015. „A büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának vizsgálata” című kutatás tanulmányai*. BVOP, Budapest. 25–66.
- SEITER, R. P., KADELA, K. R. (2003): Prisoner reentry: What works, what does not, and what is promising. *Crime & Delinquency*, 49 (3). 360–388.
- SHONIN, E., VAN GORDON, W., SLADE, K., GRIFFITHS, M. D. (2013): Mindfulness and other Buddhist-derived interventions in correctional settings: A systematic review. *Aggression and Violent Behavior*, 18 (3). 365–372.
- SIPOS SZ. (2016): Fókuszcsoporthoz tartozó értékelő vizsgálat a büntetés-végrehajtási intézetek speciális csoportjaiban és az igazságügyi megfigyelő intézetben működő reintegrációs

- programot megvalósító személyek körében. In: ORBÓK Á. (szerk.): *A hadtudomány és a XXI. század*. DOSZ, Budapest. 247–270.
- SMITH, L. G., AKERS, R. L. (1993): A comparison of recidivism of Florida's community control and prison: A five-year survival analysis. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 30(3). 267–292.
- SULLIVAN, E., MINO, M., NELSON, K., POPE, J. (2002): *Families as a resource in recovery from drug abuse: An evaluation of La Bodega de la Familia*. Vera Institute of Justice, New York.
- SZABÓ J. (2012): A bűnelkövetők rehabilitációjának meghatározó irányzatai a nemzetközi szakirodalom tükrében. *Alkalmazott Pszichológia*, 2. 73–88.
- TEASDALE, J. (1999): Metacognition, mindfulness and the modification of mood disorders. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 6. 146–155.
- VISHER, C. A., WINTERFIELD, L., COGGESHALL, M. B. (2005): Ex-offender employment programs and recidivism: A meta-analysis. *Journal of Experimental Criminology*, 1(3). 295–316.
- WINDT, SZ. (é. n.): Mediáció és resztoratív igazságszolgáltatás a büntetés-végrehajtásban (MEREPS), avagy egy nemzetközi projekt tapasztalatainak bemutatása. URL: <http://www.uni-miskolc.hu/~wwwdeak/Collegium%20Doctorum%20Publikaciok/Windt%20Szandra.pdf>. Letöltés ideje: 2015. március 3.
- WILSON, D. B., GALLAGHER, C. A., MACKENZIE, D. L. (2000): A meta-analysis of corrections-based education, vocation, and work programs for adult offenders. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 37(4). 347–368.
- WILSON, D. B., BOUFFARD, L. A., MACKENZIE, D. L. (2005): A quantitative review of structured, group-oriented, cognitive-behavioral programs for offenders. *Journal of Criminal Justice and Behavior*, 32(2). 172–204.